گوڤارا ئەکادیمی یا زانکویا نەوروز (المجلة الأكاديمية لجامعة نوروز)، پ.٩ ژ.٢، ٢٠١٩/٢٠٢٠
حقوق الطبع والنشر ©2017. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة
المشاع الابداعي النسبي – CC BY-NC-ND 4. 0.
e-ISSN: 2520-789X
https://doi.org/10.25007/ajnu.v9n2a687

لادانێن زمانی د هوزانێن مەلا خەلیل مشەخی دا د ئاستێن(دەنگ، پەیڤ، رستە و واتا)

ئەڤ ڤەکولینە هاتییە وەرگرتن ژ ناما دکتورایێ یا کو نهۆ د قوناغێن تمامکرنێدا و بناڤو نیشانێ

(بنیاتێ هونەری د هوزانێن مەلا خەلیلی مشەختی دا)

پ.د.إبراهيم أحمد شوان، کولیژا زمان، زانکویا سەلاحەدین، هەرێما کوردستانا عیراق
شڤان جرجيس عبدالرحمن (قوتابی دکتورا)، کولیژا زمان، زانکویا سەلاحەدین، هەرێما کوردستانا عیراق

پوختە

زمان دیاردەیەکا بێ سنور و بەرفرەهە، زمانێ هوزانێ ژی یاسایەکا ماتماتیکی نینە کو یا جیگیر و نەگور و سنوردار کری بیت، بەلکو زمانێ هوزانێ هەلگرێ کومەکا تایبەتمەندیێن نەجێگیرە، دڤی بواریدا لادان ژ دیارترین سالوخەتێن زمانێ هوزانێ دهێتە هژمارتن، هەروەکو چەوا دل ژێدەرێ زیندیبوونا مروڤییە کو برێیا وی خوینێ دبەت و دهینیت، ب هەمان شێوە لادان خوینبەرێ هوزانێیە و زیندیبوونێ و نەمرێ پێ د بەخشیت. ژبەر ئەڤێ رولێ گرنگ یێ کو لادان دبینت بوویە، جهێ تێبینیکرن و گرنگییا ڤەکولەران، لەورا مە ب فەر زانی ئەم ڤەکولینێ لسەر ئەڤێ لایەنێ گرنگ د هوزانێن مشەختیدا بکەین، دیاربکەین ب چ رەنگ و شێواز مشەختی لادان د هوزانێن خۆدا ئەنجامداینە، چونکە (مشەختی) شیایەب رێیا لادان ژ یاسا و رێسایێن زمانێ روژانە هوزانێن جوان و بالکێش ڤەهینت.

پەیڤێن کلیلی: لادان، دەنگ، پەیڤ، رستە، واتا.

1. پێشەکی

ئەڤ ڤەکولینە لژێر ناڤو نیشانێ(لادانێن زمانی د هوزانێن مشەختی دا) یە، دڤێ ڤەکولینێدا مە هەولدایە، باس ل ئەوان جورە لادانێن زمانی بکەین یێ کو (مشەختی) د هەر چوار ئاستێن زمانێدا ئەنجامداین(دەنگ، پەیڤ، رستە، واتا). گرنگییا ئەڤێ ڤەکولینێ د وێ چەندێدایە کو بۆ ئێکەم جار ڤەکولینەکا بڤی رەنگی لسەر هوزانێن مشەختی دکەت و د هەمان دەمدا ئەڤ ڤەکولینە رێ ل بەرامبەر ڤەکولەران خوش دکەت کو برەنگەکێ هویر و تێر و تەسەل کار لسەر لایەنی لادانێ د هوزانێن مشەختیدا بکەین. د ئەڤێ ڤەکولینێدا لایەنێ تیوری ل دور لادانێن زمانی د هەر چوار ئاستاندا هاتیە دیارکرن و ل دویڤرا ئەو لادان د لایەنێ پراکتیکی دا دناڤ هوزانێن وی دا هاتیە دەستنیشانکرن و و شروڤەکرن، پاشی مە ئاماژە ب چەند ئەنجامان کریە و لگەل لیستا ژێدەران و پوختەیەك کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی ڤێسیە).

2. لادانێن زمانێ هوزانێ

لادان بریتیە ژ تێکدان و سەر پێچیکرنا یاسایێن زمانی، ئەوژی ب مەبەستا پێکهینان و دروستکرنا پەیوەندی و واتایەکا نوی دناڤبەرا پەیڤێن هوزانێدا و مەرەم ژ پەیرەوکرنا لادانێ د زمانێ هوزانێدا، ژ لایێ هوزانڤانیڤە ئەوە، وی دڤێت زمانێ هوزانا وی یێ جیاواز و دوربیت ژ شێوازێ زمانێ روژانە، داکو بشێت سەرەنج و کارتێکرنێ ل وەرگری بکەت. هەبوونا لادانێ د ناڤ زمانێ هۆزانێدا وەکی هەبوونا گیانییە د لەشێ مروڤیدا، چونکە هەر دەمێ گیان د لەشیدا نەما ل وی دەمی ئەو لەش ب لەشەکێ مری و بێ بزاڤ دهێتە هژمارتن. ب هەمان شێوە ژی نەبوونا لادانان د زمانێ هۆزانێدا نوویاتی و جوداهیێ ب زمانی نابەخشیت؛ هەر ژ بەر ڤێ پەیوەندیا بهێز ئەوا دناڤبەرا هۆزانێ و لادانێدا هەی، (جان کوهین) دبێژیت: ((هۆزانەك یا ڤالا نینە ژ لادانێ..ب دەربرینەکا دیتر لادانێ ژ دەرڤەی هوزانێ هیچ بها و گرنگییا خو نینە))(کوهین : 1986، :192). کەواتە دشێین بێژین هیچ هوزانەکا باش یا ژلادانی بێ بەهرنینە، چونکە زمانی هوزانێ ژ ئەنجامی لادانێ دروست دبێت. کەواتە لادان ((دەرچوونا دەربرینێیە ژ شێوێن بەربەلاڤ و بەرنیاس ب پیڤەرێ بکارهینانێ ژلایێ دیتن و زمان و دارشتن و پێکهاتنێڤە))(اليافی: 2008 :26). هوسان لادانە دبیتە ئەگەرێ گوهورینا ئاخڤتنێ ژ سیمایێ راگەهاندنێ بۆ سیمایێ دارێتنێ، ئەڤەژی ژ ئەنجامێ چەوانییا رەفتارکرن و بکارهینانا زمانییە ژلایێ هوزانڤانیڤە، ئەڤجا چ د ئاستێ واتایێ یانژی پێکهاتنا زمانیدا بیت(محمود: 2016، : 15)، ئانکو زمانێ هوزانێ ژ ئەنجامێ شێواز و سەرەدەریکرنا جیاوازا هوزانڤانی ل گەل یاسا و بنەمایێن زمانی پەیدادبیت. خویادبیت دەمێ هوزانڤان بنەمایێن زمانی ب رەنگەك ژ رەنگان بن پێددکەت، مەبەستا وی ڤێ کاری ئەو نینە کو دێ زمانەکێ ڤەدەر و جودا ژ زمانێ روژانە ئاڤاکەت، بەلکو بنەمایێن وی هەر ژبۆ زمانێ روژانە دزڤرن، لێ پشتی هندەك

دەستكاریان، واتە هوزانڤانی دڤێت دەربرینەكا (نەپێشبین و نەچاڤەرێكری) دروست بكەت، ئانكو مەرەم ژ ڤی كاری ئەوە هوزانڤانی دڤێت جوانكاریێ ب دەقێ خو پەخشیت دەمێ ئاراستەی وەرگری دكەت (فتح الله : 1995، :25). لڤێرە بۆ مە خویا دبیت كو لادان د هوزانێدا خەسلەتەكێ تایبەتێ زمانێ هونەرییە و تنێ كەسانێن زیرەك و خودان شیان دشێن ڤێ چەندێ بكەن، چونكە تێكدانا پەیوەندیێن زمانی یێن بەربەلاڤا- یاسا و سەرو ژنوی دارشتنا وان كارەكێ بساناهی نینە، چونكە ئەگەر ((مروڤ بێەوێ لەشتێ شتێكی جوانتر بهێنێتە دی دەبێ ئەو شتە هەلوەشێنێتەوە و سەروژنوی دابرێژێتەوە بە شێوەكی پوختەتر))(خانزاد:2012:136). واتە دەمێ دبێژین تنێ هۆزانڤانێن زیرەك و خۆدان شیان دشێن لادانێن نایاب و كێم وێنە دروستبكەن، ئەوژی ژ بەركو لادانێن هونەری ژ ئەنجامێ هونەرێن رەوانبێژی یاژی پاش و پێشكرن یان زێدەكرن، ژێبرن، گوهورین..هتد دروست دبن، لەورا ئەگەر هۆزانڤان یێ زیرەك و خودان شیان نەبیت، نەشێت دەربرینێن بهێز یێن كو كارتێكرنێ ل وەرگری دكەن دروست بكەت. زمان ب رەنگەكێ گشتی ژ چەند ئاستێن جودا جودا پێكدهێت و هەر ئێك ژڤان ئاستان سیما و خەسلەتێ خو یێ تایبەت هەیە، هەروەسان ژلایێ پێكهاتنێڤە ئەڤ ئاستێن زمانی د پێكڤەگرێدانە و هەر ئێك دبیتە تەمامكەرێ یێ دی، كەواتە تنێ د بیاڤێ ڤەكولیناندا دژێك جودانە. ئاستێن زمانی ژی ئەڤە(دەنگ، پەیڤ، رستە، واتا).

3. لادانێن زمانی د هوزانێن مشەختیدا

1.3 لادانێن دەنگی

ئاستێ دەنگی ب ئاستەكێ گرنگێ زمانی دهێتە هژمارتن، چونكە دەنگ بنجینەیە ژ بۆ هەمی كەرەستێن دی یێن زمانی. هەر ژ بەر گرنگییا ڤی ئاستی د زمانیدا دێ بینین كو ڤەكولەرێ دبیاڤی زمانڤانی و شێوازگەریدا بێ ((گرنگیدان ب ئاستێ دەنگی نەشێت بها و سالوخدانەكا دروست بۆ زمانی بدەست خوڤە بهینیت)) (فوزی: 1999:48). واتە ئەو لادانێن هۆزانڤان ل سەر ئاستێن دەنگی دكەت ب مەرەما(خۆ رزگاركردن لە كۆتوبەندی یاسا دەنگییە باوەكانی زمانەوە، جورە دەنگێك لە واژەی شیعرەكەدا بنوێنێ لە رەوانگەی دەنگناسیەوە ل گەڵ دەنگی زمانی باو یەك نەگرێتەوە..ئەم جورە لادانە زورجار بەپێی پێداویستی..كێشی شیعرییەوە دێتەگورێ))(عەبدولخالق:2003: 149).دەمێ هۆزانڤان لادانان ل سەر ئاستێ دەنگێن زمانی دكەت، ئەوژی ژبەر پێدڤیاتیێن هۆزانێیە. (مشەختی) لادانێن د ئاستێ دەنگییدا هەین، ئەوژی ب رێیا (زێدەكرن، ژێبرن، گوهورین و پێككگوهارتن)دروست بووینە.

1.1.3 زێدەكرن

مەبەست ژ زێدەكرنێ ئەوە هۆزانڤان كەرەستەكێ دەنگی ل سەر پەیڤێ زێدەكەت، ئەوژی ژ بەر پێدڤیاتیێن هۆزانێیە. بۆ نموونە:

ئەوە ئوستادێ درستە هەر ئەوە قوتبێ زەمان

رێبەرێ دونیا و دینە دوژمنێ چەند خوپەرست (د.ل294).

د ڤێ نمونێدا دەنگێ (ه) ل دوماهییا پەیڤا (درست) هاتیە زێدەكرن، چونكە یا دروست ئەڤەیە(ئەوە ئوستادێ درست)، لێ ژبەر پێدڤیاتیا هوزانێ زێدەكریە. واتە دا یەكسانی دهژمارا برگاندا دروست بیت.

مـە گوت چ جارا ئەڤ خوشی ناچن

هەر بەردەوامن هەتا مرینێ (د.ل116).

ئەگەر تەماشەی ڤێ دیرێ بكەین دێ بینین كو هوزانڤانی دەنگێ (ی) ل ناڤەراستا پەیڤا (مرنێ) زێدەكریە؛ ئەوژی هەر ژ بەر پاراستنا یەكسانییا هژمارا برگان ئەنجامدایە, واتە هەڤسەنگی دروست بوویە.

قیبـلەیێ هۆزانەڤان

پێشەوا و فەرزانە زانان(د.ن).

د ڤێ دیرێدا ژی هوزانڤانی دەنگێ (ه) ل سەر پەیڤان (هوزان) زێدەكریە؛ داكو كێشا هوزانا خوژلایێ هژمارا برگاڤە پارێزیت.

2.1.3 ژێبرن

بابەتێ ژێبرنێ ب تەمامی بەروڤاژی بابەتێ زێدەكرنێیە؛ چونكە دڤی بواریدا هۆزانڤان ب ژێبرنا دەنگەكی یان چەند دەنگان ژ پەیڤێ رادبیت، ئەوژی ب مەبەستا ((راگرتنی كێشی شیعرەكە بێت یا خۆد بۆ مەبەستی كورتی و چری و پاراستنی موسیقای شیعرەكە بێت))(عەبدولسەلام: 2008، :116). زمانڤانێن نوی ڤێ دیاردێ ب(هاپولوجی ناڤدكەن، چونكە ب ژێبرنا دەنگەكی ژ پەیڤێ دبیتە ئەگەرێ پوختبوون و بساناهی ئێخستنا دركاندنێ)(إبراهيم:1978: 91). نموونە ژ هوزانێن مشەختی بۆ ئەڤی جورێ لادانێ، ئەڤێن ل خوارێنە:

هـــــــنەك جانن، مزە زۆرن

هنەك پیرن، هنەك كۆرن(د. ل297).

هوزانڤانی دڤێ هوزانێدا دەنگێ (د) ل ناڤەراستا پەیڤا (هندەك) ژێبریە.

گەر كو كافر خێرخوازن، دل ب رەحم و میهرەبان

یـــــــا فەرە خۆ بكەینە كافر، مە دڤێتن چێترى!!(د.ن).

هۆزانڤانی ل دووجهاندا دەنگیێن ژێبرین، یائێكێ ژ پەیڤا (گەر) دوو دەنگێن ژێبرین، ئەوژى (ئ، ه)؛ یادووێ ژ پەیڤا (چێترى) دەنگێ (ن) ژێبریە، چونكە یا دروست ئەو بۆ گوتبا (چێترین).

3.1.3 گوهارتن

مەبەست ژێ گوهارتنێ ئەو هوزانڤان دەنگەكى یان چەند دەنگێن پەیڤێ ژ بەر پێدڤیاتیێن هوزانێ دگوهوریت و ب تایبەتى ژى ژبەر بابەتێ كێش و سەروایێیە. بۆ نموونە:

یـــــەك بوت پەرستە، ل مزگەفت

وەزنە و تەغارە بۆى سەت سەت(د.ل171)

هوزانڤانی د پەیڤا (سەت) دەنگێ (د) گوهارتیە ب دەنگێ (ت)، داكو سەروایێ پارێزیت.

مروڤێ دلرەق دوور ژ خودایە

دێـــــو درەندە ژ مە د جوادیە (ب. د. ل142)

د پەیڤا (جودایە) گوهارتنا دەنگى (ن) ب (ى) گوهارتییە.

نـــــــــــە تەتار و نە (هۆلاكو) هۆ نەكریە ئنگلێش

ئورشەلیم بۆ وان ڤەگێڕا وى ژدەستێ خاچ پەرێش (د.ل154)

د پەیڤا (پەرێش)دا دەنگێ (س) ب دەنگى (ش) گوهارتییە.

2.3 لادانێن پەیڤێ

ژ بەرگرنگییا پەیڤێ د زمانیدا زانستەك بناڤێ مۆرفۆلۆژیا پەیدابوو و ئەڤ زانستە ڤەكولینێ ل سەر وان گورانكاریان دكەت، ئەوێن د پەیڤێدا رویددەن. كەواتە مورفولۆژى رادبیت ب (داتراشین و دارژتنا بێژەیان دگەل روهنكرن جور و ئاوایێت گوهورین تێدا دهێنە دروستكرن و زێدەباربدارژتنا بێژیان برێكا بكارهینانا پێشگر پاشگر دچیتە سەر)(ئامێدى: ١٩٨٧:١٤٩). لدەڤ هۆزانڤانی پەیڤ ژ گرنگترین ئالاڤێ داهێنانا واتاییە، چونكە ((كەرەستێ مەتریالى یێ داهێنانا واتایێ پەیڤە))(عبدالكریم الرحیوى:2015: 65).

(هنریش پلیت) لادانێن پەیڤێ برەنگەكێ گشتى، دابەشى دوو جورا دكەت؛ جورێ ئێكێ: ئەو جورە لادانن ئەوێن پەیوەندى ب رێرەوێ ناڤخویێ پەیڤێ بخوڤە هەى، ئانكو ئەو گوهورینن د پێكهاتا پەیڤێ بخودا دهێنەكرن، ئەڤجا چ ب رێیا (زێدەكرن، كێمكرن، گوهورین، پێگوهارتن) (هنریش :1989 :48) جۆرێ دووێ یێ لادانێن پەیڤێ پەیوەندى ب رێرەوێ دەرڤەیێ پەیڤێڤە هەیە، ئەڤە ژى ژ ئەنجامێ گوهورینێن دیالیكتێ و دیالێكتێن جڤاكى و ئاستێ زمانێ مێژوویی و زمانێ نەتەوەى پەیدا دبن (هنریش:1989 :48). ئەو لادانێن (مشەختى) د بیاڤێ پەیڤێدا ئەنجامداین هەردوو بوارێن (هنریش پلیتى) دەستنیشانكرین بخوڤە دگریت:

1.2.3 پەیڤێن دروستكرى

هندەك جاران هوزانڤانی بزاڤێ كریە كو خو ژ تشێن بەربەلاڤ و دوبارەكرى دویربێخیت، بەرەڤ دروستكرنا پەیڤێن نوى ڤەچیت. ئەو پەیڤا دهێتە دروستكرن ژى پێدڤییە هەلگرا واتا و پەیامەكێ بیت و د هەمان دەمدا ئەڤ پەیڤە پێشتر د زمانیدا بكارنەهاتبیت. لێ دڤێت ئاماژێ ب وێ یەكێ بكەین دەمێ هۆزانڤان پەیڤەكێ دروست دكەت، ئەو ژ خورایی پەیڤان دروست ناكەت، بەلكو لدویڤ كومەكا یاسایێن دیاركرى یێن دزمانیدا هاتینە دانان پەیڤان دروست دكەت. واتە هۆزانڤان بزاڤێ دكەت((زورترین سوود لە تایبەتمەندى داهێنان لە زمانى ئوتوماتیك وەربگرێ و پتر بەرهەمەكەى لە دوخى توتوماتیك دووربخاتەوە))(عەبدولسەلام :2008: 133)).(هنرى زگیت) دەربارەى هوكارێ دروستكرنا پەیڤێ ژلایێ هوزانڤانیڤە دبێژیت:((هەر دەمێ هوزانڤانی دیت كو ئەو پەیڤێن د زمانیدا هەین تێرا وێ دەربرینێ ناكەت ئەوا وى دڤێت دەرببریت؛ ئەو دێ بەرەڤ دروستكرنا پەیڤێڤە چیت))(هنرى زگیت: 2011: 57). هەروەسان ئەڤ جورێ لادانێ ب چەند رێیان دروست دبیت، وەك(دارشتن، داتاشین و لێكدان). مشەختى دڤى بواریدا چەندین پەیڤێن دروستكرین، هەروەكى د ڤان نموونێن لخوارێدا:

ئەز هیڤیكارم ژپیـــــــرو و لاوان

لەكــى نەبینن ل نەخش و خالان (ب. د. ل215).

لڤێرە پەیڤا (هیڤیكارم) هاتییە دروستكرن، چونكە ئەڤ پەیڤە دزمانیدا بڤى رەنگى ناهێتە بكارهینان، بەلكو زێدەتر پەیڤا هیڤیدارم بكاردهێت.ناڤەكێ لێكداییە(ناڤ+ناڤ)

مللەتێ كو هندە خائین، سوودپەرێس ناڤدا هەبیت

زەحمەتە تشتەك ژ دەستی بێتە كرن بو هەژار(د.ل٤١٦).

سوودپەرێس پەیڤا دروستكریە، چونكە ئەڤ پەیڤە بڤی شێوەی د زمانیدا بكارناهێت و پەیڤەكالێكدایە(ناڤ+ رەگی كار).

مە ئەڤروكە دراڤكۆری بوو قوربا

فهێتكارم ژ گۆڕینا جوالان (د.ل271).

پەیڤا (دراڤكۆری) سیفەت بۆان كەسێن پارە چاڤێن وان كورە دكەن و پەیڤەكا لێكدایە (ناڤ+ هەڤالناڤ) و پەیڤا (ڤهێتكارم) پەیڤەكا لێكدایی (ناڤ+ رەگ) یا دروستكریە.

2.2.3 سڤككرنا پەیڤێ

ئەڤ جورێ لادانێ بریتیە ژ كێمكرنا دەنگەكی یان چەند دەنگان ژ پەیڤێ، ئەوژی ژ بەر ((سووككردن و خۆشكردنی ئاوازی گوتنەكە لە سەر زمانی، كە مەبەستیان هێنانەدی كاریگەرییە))(كەژال: 2010: 52)). بو نموونە:

نەكـــو ســــــالەك گش ببێژن مامره

لاوێ شەرمە كوردی مێ بیت هەم فهێت(د.ل١٠٤)

پەیڤا (گش) هاتییە سڤكرن، ئەوژی برێیا ژێبرنا دەنگێ(ت)، ئانكو لادان د بیاڤێ پەیڤێدا دروستبویە .

3.2.3 تێكدانا رونانا بەربەلاڤ

هندەك پەیڤن د زمانێ روژانەدا پێن هاتینە گرێدان و خەلك لسەر وی شێوەی گوتنا وان رێككەڤتینە وەك رەش و سپی..هتد. لێ هندەكجاران هوزاڤان ڤی جورێ پێكڤە گرێدانێ تێك ددەت و د ئەنجامدا لادان د ئاستێ پەیڤێدا پەیدا دروست دبیت.

مــــێلاك و دل زام و برین

كانێ خودان وجدان و دین (د. ن)

د ڤێ هۆزانێدا هۆزاڤانی جە گورگی د بەشێن پەیڤا لێكدایدا كریە، ئانكو(دل و مێلاك) كریە(مێلاك و دل)؛ هەروەسان د تێكدان د رونانا پەیڤا لێكدایا(دین و جدان) كریە (وجدان و دین).

بسك و كەزی و بای شیمال

كــــــەفتینە لەرزە و هاڤری (د. ل254)

وەكی یا ئاشكرا دزمانیدا (كەزی و بسك) بكاردهێت، لێ هوزاڤانی كریە(بسك و كەزی).

های ئەی شەڤێ درێژ و سامناك

تا كەی جان و دلم دسۆژی؟(د. ل495)

د ڤێ نموونێدا ژی هۆزاڤان لادان ئەنجامدایە، ئەو ژی د پەیڤا لێكدایا(دل و جانم) كریە (جان و دلم)

4.2.3 پەیڤێن كەڤن

هەر دەمێ هۆزاڤانی مفا ژ هندەك پەیڤێن كەڤن وەرگرت و ب تایبەتی ژی ئەو پەیڤێن تارادەكی خەلك بكارناهینیت یانژی كێم كەس هەبن د سەردەمێ نوكەدا بكاربهینن، ئەڤ چەندە دێ بیتە ئەگەرێ پاراستنا وان پەیڤان ژ ناڤچوونێ. كە واتە ((بەردەوامی ژیانی زمانی رابردوو لەناو زمانی ئیستادا..بەكارهینانی وشەی كۆن لە ناو زمانی دەقی شیعردا.. یاخود كەم بەكارهاتووەكان دەبنە هوی سەرەنج راكێشانی وەرگر))(دلێر: 2009: 96)). بكارهینانا پەیڤێن كەڤن د زمانێ هۆزانێدا دێ بیتە فاكتەرەك ژ بۆ دروستكرنا ئیستاتیكیێ، چونكە (مەرج نینە هەمی دەما پەیڤێن نوی بشێن زمانەكێ هونەری دروست بكەن، بەلكو دبیت هندەكجاران پەیڤ و زاراڤێن كەڤن ئەڤێ ئەنجامبدەن، ب تایبەتی ژی ئەگەر هۆزاڤان بشێت ڤان پەیڤان بشێوازەكێ نوی دابرێژیت(احمد : 2005: 97) بۆنموونە: :

(هەدیارمان) ببێژن، هەر بژیت پیرە شەمۆ

هەمی هونێرا تەیە، هەلپەرك ل بانێ كندر (د. ل432)

هۆزاڤانی لڤێرە پەیڤەكا كەڤن بكارهینایە، ئەوژی پەیڤا (هەدیارەمان)ە، ئەڤ پەیڤە د كەڤندا د گوتە هندەك كەسێن كۆ ل گوندان د گەریان و نمایش ب تیشكێن هرچان دكر.

قۆشـەم ب قۆشەم، چین ب چین

دەســـــــتێ مە بگرە و دا بچین (د. ل235)

پەیڤەكا كەڤن د ڤێ نموونێدا (قوشەم)ە، ئەوژی ب واتایا (كوم) دهێت دشیاندایە بۆ رووەك و مروڤ و گەلەك تشتان بكاربهێت.

دو قەنتارن،سەیێ پیر و كەرێ پیر

بەلێ شەیتانێ كورە، دانی سەر بار(د.ل365).

لڤێرەدا ئاماژە ب پەيڤەكا كەڤن كريە كو ئەو ژى(قەنتار)ە و بو وى كەسى ى دهاتە گوتن يێ كو ب كارێ كاروانى رادبو چ ل سەرێ كاروانى ئان ل دووماهييا كاروانى حەيوان قەنتار دكرن دا ژ كاروانى نە دەركەڤن.

تەمستورە ژ بـــــــەرچ كريە ئارمانج

چ هـــجواە تەكرى ســــــالوسێ گەلاج(د.ن)

پەيڤا (ســـــالوس) پەيڤەكا كەڤنە و ب واتا خوشرينكرن (درەوين يانژى مەلاق) بكاردهات.

كـــــــردارێ بەد ناڤ ئەڤ سەرا، دۆژە دهێتن ب هەردوو پا

ژ كريارێ خۆ دێ خوى سزا،دێ بى دوچارێ رەنج و كين(د.ن)

د سەردەمێ كەڤندا پەيڤا (سەرا) ژبو بنگەهێ حوكومى بكاردهات.

هوزانڤانى لڤێرە دوو پەيڤێن كەڤن بكارهينانە، ئەوژى (مژان، نيرە)كو ناڤێ دوو پارچانە ژ پێكهاتەيا هنجارى.

ژ عشقا تە مشەختى بو قەلەندەر

چ فەرمانێ تە كر مە دانى سەر سەر(د.ن)

پەيڤا قەلەندەر ب واتايا(دل سوتى) دهات يانژى ئەگەر ئێك توشى رويدانەكێ دبوو دا بێژنێ هەيلە قەلەندەر.

5.2.3 لادان ژ شێوەزارى

وەكى يا خويا هەر مللەتەكى زمانەكێ ستاندارێ ڤێسينێ هەيە و ڤيسكار لدويڤ وى زمانێ ستاندار بەرهەمێن خۆ دڤيست. لێ تا نوكە لدەڤ مللەتێ كورد زمانەكێ ستاندەرى ڤێسينێ نينە، ئانكو دڤى بواريدا شێوازێن ڤێسينێ يێن جودا هەنە؛ ئەڤەژى بۆ گەلەك هوكاران دزڤريت دزدڤريت. زمانڤانێ بريتانى(جيفرى ليچ) دەربارەى لادانێن شێوەزارى دبێژيت:((هەر دەمێ هۆزانڤانى هندەك ژ پەيڤ و زراڤێن دوير ژ زمانێ ستاندەر بكارهينان و تا رادەكى وەرگرێن وى زمانى تێنەگەهشتن دێ ب لادان هێتە هژمارتن))(ژيمان: 2015 : 25)). ئانكو ئەڤ جورێ لادانێ دێ لوى دەمى رويدەت ئەگەر((شاعير فرەشێوازى لەشيعردا پەيرەو بكرێت))(دلێر :2009: 49). دبيت هەبوونا ڤێ چەندێ ژى ئەگەرێن خۆ هەبن، چ ب مەرەما خوديارکرنا هۆزانڤانى بيت يانژى ژبۆ لێكنێزيكرنا شێوەزارێن زمانى بيت.ئەگەر ب رەنگەكێ گشتى ل هۆزانێن مشەختى بنێرين دێ، بينن كو ئەڤ بابەتە بروهنى تێدا يێ ديار و ئاشكرايە؛ واتە مشەختى د بياڤێ وەرگرتنا پەيڤاندا مفا ژ زارێن زمانێ كوردى يێن جورا و جور وەرگرتيە.

ئارەزووتان بێژە: وەك سەگ خەفتييە

ناڤ زكێ وە خێر و شەڕ راكەفتييە(د. ل161)

لڤێرە هۆزانڤانى پەيڤەكا دەڤەرا (گوران) بكارهينايە، ئەوژى پەيڤا (خەفتيە) كو ب واتا (ڤستن) دهێت.

تجارێ كەنگرۆشكى

بنڤەرێكێ بەروشكى(د. ن)

لڤێرە پەيڤا (بەروشكێ) هاتيە بكارهينان كو د شێوەزارێ (ئێزديان) ب واتايا (قازان) دهێتە بكارهێنان.

چار لا تو چاڤيان ببين   لكەڤل و كوركێ مەيە

رەوشـــــتو گاڤيان ببين   بۆ مـال و ملكێ مەيە (د.ن)

لڤێرەدا لادانێن زارەكى دهێنە ديتن، ئەوژە د پەيڤا (چاڤيان، گاڤيان)، چونكە ئەڤ دوو پەيڤە د شێوزارێ بەهدينيدا بڤى شێوەى ناهێتە ڤێسين، لێ هۆزانڤانى راناوێ لكاو (يان) ل سەر ڤان دوو پەيڤان زێدەكريە، لەورا ب لادان دهێتەهژمارتن.

3.3 لادانێن رستێ

دەمێ هۆزانڤان لادانێ د ئاستێ رستێدا دكەت؛ دبيت ژ بەر پێدڤياتيێن هۆزانێ بيت؛ چونكە هندەكجاران هۆزانڤان نەچار دبيت رێكخستنا رستێ تێكبدەت يانژى هندەك كەرەستێن دى يێن زمانى چ ژ رستێ ببەت يانژى زێدە كەت يانژى هەر گورانكارييەكا دى د كەرەستێن رستێدا بكەت و مەرەما هۆزانڤانى ژ ڤى كارى ئەوە جوانكاريێ ب زمانێ هوزانا خو ببەخشيت و واتايەكێ بگەهينيت. هۆزانڤان ڤێ هەمێ دكەت داكو تێكستێ هۆزانا وى چ كێماسى تێدا نەبن و دهەمان دەمدا داكو مەبەستا خۆ بشێوەكێ كاريگەر بگەهينيت؛ چونكە هوزانڤان د ئەزموونا خويا هۆزانكيدا ((لدويڤ پيڤەرێن ريزمانى بريارێ نادەت، بەلكو لدويڤ پيڤەرێن شيعرى كاردكەت و پيڤەرێن هوزانێ رێ ددەن كو هوزانڤان زمانەكێ نوى ڤەهينيت، داكو بڤێ چەندێ كريارا داهێنانى پێكبهينيت))(باوەدين:2010: 139)). دەمێ هۆزانڤان دەستكاريێ د ياسايێن زمانى يێن رستێدا دكەت؛ مەرەم ژێ گەهاندنا مەبەستەكا تايبەتە؛ لێ نابيت هۆزانڤان برەنگەكێ بەرەلايێ دەستكاريێ دڤى ئاستێدا بكەت؛ چونكە ئەنجامدانا هەر گورانكارييەكا بێ ئارمانج و بەرنامە دێ بيتە ئەگەرێ

پەیدابوونا کارەکێ لاواز و د هەمان دەمدا وەرگر ژی هیچ خوشیەکێ ژ ڤی جورێ هۆزانێ وەرناگریت. ئەو لادانێن دڤێ ئاستییدا پەیدادبن بڤی رەنگی نە:

1.3.3 ژێبرن

بابەتێ ژێبرنێ ئێکە ژوان بابەتێن گرنگ یێن کو زانایان چ د سەردەمێ کەڤندا یانژی یێ نویدا پشت گوە نەئێخستیە؛ ئێك ژوان (جورجانی) ییە، کو بڤی رەنگی باسێ ل ژێبرنێ کریە دەمێ دبێژیت:((شێوازێ ژێبرنا کەرەستەکێ رستێ دناڤ هۆزانێدا؛ دێ بیتە ئەگەرێ دروستکرنا هەست و سوزێن سەیرو سەمەر؛ چونکە کێمکرن زێدەتر ئازادیێ ددەتە هزرێ داکو وێنەکێ جوان پێکبهێنیت)) (حسین :2002 :86)). ئانکو ژێبرن دبیتە ئەگەرێ چربوونا واتایا تێکستێ هوزانێ (خگابی، : 1991: 21). مشەختێ ژێ دڤی بواریدا لادانێن ئەنجامداین، وەکی ئەڤان نموونێن لخوارێ:

ئـــەرێ ما حەقە، مروەت، تەپالدامە مشەختێ؟
تە کرمە شێت وشەیدا ل ناڤ و چەم وچیایی(د. ل41)

د نیڤەدێرا دووێدا هوزاڤانی بەرکارێ رستێ (ئەز) ژێبریە، واتە رستەیا دروست بڤی رەنگییە: (تە ئەز کرمە شێت وشەیدا ل ناڤ وچەم وچیایی).

گـــــاڤا کـــو هاتینە   ســـــەر حکوومەت
بـــــــزان نەدین ما   نـــــەداد و مـــروەت(ب.ل٣١)

دڤێ نموونێدا بکەر(تو) و (ھ) هاتینە ژێبرن، واتە رستە بڤی رەنگی دا یا دروست بیت:(توبزانە نەدین ما و ......).

کری ب دەه فلس   فروت ب نانەك (ب. ل77)

نیشانا ریککەڤتنێ (ان) ل سەر پەیڤا (فلس) هاتییە ژێبرن، چونکە ناڤ کومە یا پێدڤی بو نیشانا رێککەڤتنێ (ان) ل سەر پەیڤا (فلس) هاتبا زێدەکرن؛ بڤی رەنگی هاتبا گوتن:(کری ب دەه فلسان فروت ب نانەکێ).

گەر ژبۆ خۆ ئەز قەچاخ بم، رێگر و کاروان شەلین
دەستێ خالیمە وەکی ژن، فەنگ و شەشخانم نییە (د. ل158)

د نیڤەدێرا ئێکێدا نیشانا ریککەڤتنێ (بم) بۆ کەسێ ئێکێ (تاك) ل سەر پەیڤا (شەلین) هاتییە ژێبرن؛ یا پێدڤی بۆ بڤی رەنگی بکارهینابا: (گەر ژبۆ خۆ ئەز قەچاخ بم، رێگر و کاروان شەلینم).

ئـەگەر ئاخەك بکێشم ئاسمانی
د سۆژم گەل زەمینو زیندەگانی(د. ن)

د ڤێ دیرێدا چەند بکەرێ (ئەز) و نیشانا تیان (ێ) هاتیە ژێبرن. واتە: (ئەگەر ئەز ئاخەکێ بکێشم ئاسمانی)

راسـتی بزانە   ئەگەر نەزانی
رێکا خودێ یە   بۆ کامەرانی (ب.ل105)

د ڤێ نموونێدا هوزاڤانی بکەرێ (تو) لگەل جهناڤێ نیشانە (ئەو) یێ رستێ ژێبرینە؛ واتە(تو راستی بزانە ....ئەو رێکا خودێ یە بۆ کامەرانی)

وەرە ژینێ بگورین ژیانا پیس و تاری
بژین ب کامەرانی ل ناڤ میر عوزاری (د. ل58).

دنیڤەدێرا ئێکێدا بکەرێ (ئەم) یێ هاتییە ژێبرن، کو بڤی رەنگیدا رستە یا دروست بیت (وەرە ئەم ژینێ بگورین)، هەروەسان دنیڤەدێرا دووێدا زێدەباری پێشخستنێ، (دا) ژێ هاتیە ژێبرن (دا ئەم ل ناڤ میرعوزاری ب کامیرانی بژین).

یان تێشت د خوت یان   نـــــــــانێ فراڤین (ب.ل94)

د ڤێ دێرێدا نیشانا تیان (ێ) ل سەر هەردوو پەیڤێن (تێشت و فراڤین) هاتینە ژێبرن، واتە یا دروست ئەڤەیە (یان تێشتێ د خوت یا نانێ فراڤینێ).

یـــەك فریشتە زیرەڤانە پاك و خاوێن و ئەمین
ناڤروشیت ئەو دلێ من، سەد هزار زیرو زەبەر(د.ل42)

د ڤێ نموونێدا ئامرازێ پەیوەندیکرنێ (ب) د نیڤە دێرا دووێدا ژێبریە، (ئەو دلێ من ب سەد زیرو زەبەر ناڤروشیت). واتە کارێ رستێ ژێ پێشخستیە.

ل تـــــە دبارن تۆ باش دزانی
دێ تە گرێدەن گەل کەر ل خانی (د.ل55)

د ڤێ دێرێدا دوو ژێبرنێن ئەنجامداین، یا ئێکێ ژێبرنا ئامرازی (ل) ژ پەیڤا (گەل) و یادووێ ژێبرنا نیشانا تیان (ی) ژ پەیڤان (کەر)، واتە (دێ تەگرێدەن ل گەل کەری...)

سلاڤ ل مال و مندال
لسەر بچووك و مەزن
خاسما ل (فاتا) دەلال
دەیکا فقیر و ژارا(د.ل٢٤٠)

د ڤێ پارچە هوزانێدا کارێ رستێ (دکەم) هاتیە ژێرن، واتە رستە دا بڤی شێوەی یا دروست(سلاڤ ل مال و مندال لسەر بچووك و مەزن خاسما ل (فاتما)دەلال دەیکا فقیر و ژارا دکەم).

2.3.3 پێش و پاشکرن

وەکی یا خویا کو کەرەستێن رستێ لدەڤ هەر مللەتەکی برەنگەکی دهێنە رێزکرن، لێ هندەك جاران هۆزانڤان پێگیرێ ب رێزکرنا کەرەستێن رستێ ناکەت، بەلکو دێ لدویڤ پێدڤیاتیێ جهێ ئاسایێ هەر کەرەستەکی گوهوریت. لێ دەمێ هۆزانڤان جهێ دروستێ هەر کەرەستەکی دگوهوریت مەرەم ئەو نینە دێ واتایا وێ رستێ ژی هێتەگوهورین، بەلکو مەبەستا ژ ڤێ چەندی ئەوە تنێ جهێ دروستێ هەر کەرەستەکی بگوهوریت واتە دێ پاش و پێش کەت؛ ژ بۆ پەسەندکرنا ڤێ بوچوونێ دێ ئاماژێ ب چوونا (محمد معروف) کەین، دەمێ دبێژیت: ((لادان لە ئاستی دەرەوەدا رووکەشەوە پەیوەندی بە روخسارەوە هەیە، کار لە ناوەروکی بەرهەمەکە ناکات لەم رووە بە هەڵەیەکی رێزمانی دەچیت))(معروف فتاح: 2007: 12). جهێ گوهورینا کەرەستێن رستێ چ ژبەر ئەگەرێن ریتمی یانژی هزری و هونەری یانژی یێن جەختکرنێ بیت، دبیتە ئەگەرێ داهێنانا زمانەکێ هونەری.

بەختێ خۆ ئەز ناخراب کەم، هاری مەکر پر کەسان
رێك ژی بۆ مە وان دروست کر، زیندەگانی و ژیار (د. ل149)

د نیڤەدێرا ئێکێدا دێ بینین کو جهێ چەند کەرەستێن رستێ هاتینە پێش و پاشکرن ژ وانژی بکەری رستێ (ئەز) یێ هاتیە پاشخستن و بەرکار (بەخت) یێ پێشخستی ئانکو بەرکار یێ چوویە بەری بکەری و هەمان دەمدا نیشانا نەرێ (نا) پێشخستیە؛ هەر دڤێ نیڤە دێرێدا بەرکار ل پێش بکەری دانایە، کەواتە یا دروست؛ بڤی رەنگییە (ئەز بەختێ خۆ خراب ناکەم، پر کەسان هاری مەکر). د نیڤەدێرا دوویێدا بەرکار ل جهێ بکەری بکارهینایە، واتە ژلایێ رێزمانیڤە بڤی رەنگی یا دروستە :(وان ژی رێك بۆ مە دروست کر، زیندەگانی و ژیار).

چـاکی بکە تو بەرزە و نەبینی
چاکی خودانێ خۆ هەر دناسی
پێدڤی نینە ئەم بـکەین چ باس(ب.ل63)

د ڤێ پارچا هوزانێدا هوزانڤانی چەند پێش و پاش یێن ئەنجامداین، ژ وانژی د دێرا ئێکێدا بکەر (تو) یێ هاتییە پاشخستن چونکە جهێ دروستێ بکەری بڤی رەنگییە (تو چاکی بکە)؛ دیسان د دێرا دوماهیێدا ژی کارێ (بکەین) یێ پێشخستیە بەری بەرکاێ (باس)، واتە یا دروست ب ڤی رەنگییە هاتیە (پێدڤی نینە ئەم چ باس بکەین).

وەختێ وان خێرات دبەخشی، وێ ژی پشکەك وەردگرت
جــــارنا زارۆك ژی دبر من،مە بەهر دا بیتە چار(د.ل150)

د ڤێ نموونێدا بەرکارێ (زاروك) و کارێ (دبر) ل پێشیا بکەرێ (من) بکارهاتیە، لێ رستەیا دروست د رێزمانا کوردیدا پێدڤییە بکەر ل پێشیا هەردووکان بهێتەدانان، لێ هۆزانڤانی پێگیری بڤێ چەندێ نەکریە؛ ئانکو بکەرێ پاشخستیە دوماهییا رستێ، واتە (من جارنا ژی زاروك دبر).

د خــــــۆم سۆندێ بگیسۆ و بپەرچەم
بــرەشمارێ کەزی و گەنجا موتەلسەم
ســــــەرێ خۆ ئەز لبن پێ تە نەبادەم (د.ن)

د ڤێ پارچێدا چەندین پاش و پێخستنێن هەین، بۆ نموونە د دێرا ئێکێدا سەرەرایی ژێبرنا بکەری (ئەز) رستێ هوزانڤانی کارێ (دخوم) ژی ل دەستپێکا رستێ بکارهینایە، ئەوژی ب مەبەستا جەختکرنێ بوویە، واتە یا پێدڤی بو وەسان هاتبا گوتن (ئەز سوندێ ب گیسۆ و بپەرچەم دخوم)؛ هەروەسان د دێرا سێیدا ژی بکەری رستێ (ئەز) یێ هاتییە پاشخستن، یا پێدڤی بۆ بڤی رەنگیبایە (ئەز سەرێ خو لبن پێ تە نەبادەم).

جــــــان و دل مە دا تە، داخەکەم تە دل نەدا
دەربەدەر و وێل کرم تە، لە دکەم داد و سەدا (د. ل146)

ئەگەر ئەم لنێرینەکێ لڤێ دێرا هوزانێ بکەین دێ بینین کو چەندین لادانێن رستێ تێدا هەنە، ژ وانژی ددێرا ئێکێدا پێش و پاشکرنا جهێ ئاسایی یێ پەیڤێن (دل و جان) زێدەبارێ پاشخستنا بکەرێ (مە)؛ واتە یادروست بڤێ شێوزەییە (مە دل و جان دا تە...)؛ دنیڤەدێرا دوویێدا بکەرێ (تە) یێ پاشخستە دوماهییا رستێ زێدەبارێ ژێبرنا بەرکارێ (ئەز)(تە ئەز دەربەدەر...).

هندی بشۆژن وی هەتا کو دمریت(ب. ل30)

دیسان د ڤێ نموونێدا ژی بەرکارێ (وی) ل پاش کارێ (بشۆژن) هاتییدانا، واتە د زمانێ کوردیدا پێدڤییە بەرکار پێشیا کارێ بهێت (هندی وی بشۆژن).

3.3.3 زێدەكرن

لادانێن د ئاستێ رستێدا نەبتنێ ب رێیا پێش و پاشخستنێ یانژی ژێبرنێ دهێتەكرن؛ بەلكو هندەك جارانژی ب رێیا زێدەكرنا كەرەستان د پێكهاتەیا رستێدا دروست دبیت. ئەڤ زێدەكرنە ژی چ ژبەر جەختكرنێ بیت یانژی ژ بەر پێدڤیاتیێن هۆزانێ بیت. واتە ژ ئەنجامێ بكارهینانا كەرەستێن زێدە دبیتە ئەگەرێ مەزنبوون و بەرفرەهبوونا پێكهاتەیا وێ رستێ. (مشەختی) ژی زێدەكرن د بوارێ رستێدا كرینە، وەك ئەڤان نموونان:

هەمی دەم هەر (مع) اللاهی

خـــــودانێ مرتبە و جاهی(د.ن)

د ڤێ دێرە هۆزانێدا كەرەستێ (هەر- هەڤالكارێ دەمییە) ب زێدەهی دهێتە هژمارتن، چونكە ئەگەر بهێتە ژێبرن ژی كارتێكرنی ل سەر واتایا رستێ ناكەت، لێ هۆزانڤانی ژبەر پێدڤییاتیا هۆزانی بكارهینایە.

سـەربۆر و عەقلێ زانا

چەرخی ل پاشڤە نابەت

دانش و یان كـــەنكەنە(د.ل35)

لڤێرە (یان) یانژی (و) وەك ئامرازی لێكدەر یێ زێدەیە.

خودایە كریە نەسیمێ وەكی موژدە و خەلاتە

ناچیت ژیادم چ جار یەك دەم و گاف و كاتە (د.ن)

دنیڤە دێرا دوویێدا هوزانڤانی سێ هەڤالكارێن دەمی كو ژ لایێ رێزمانیڤە زێدە بكارهینانە، ،ئانكو هەر سێ هەڤالكارێن دەمی ژ بو جەختكرنێ و پێدڤیاتیێ بكارهینایە. كەواتە ژ لایێ رێزمانیڤە رستە بڤی رەنگیبا:(چ جار ژیادم ناچیت).

4.3.3 پێككوهارتنا نیشانێن نێر و مێ

وەكی یا خویا د زارێ كرمانجیيا سەریدا بشێوەكی دیار نیشانێن نێر و مێ بكاردهێن، لێ هندەك جاران هوزانڤان ب مەبەست، یانژی بێ مەبەست ڤان نیشانان پێك دگوهوریت. واتە دێ برەنگەكێ جوداتر ژ یاسایێن رێزمانی ڤان نیشانا بكارهینیت. مشەختی دڤێ بواریدا نموونەیێن هەین:

خودێ دەرمان ژبۆ من گەر نەرێكەت

نەشـێی ساخكەی ئەڤی زام و برینی(د.ل38)

د ڤێ دیرە هۆزانێدا هوزانڤانی سەرەدەریا ناڤێن نێر یا ل گەل هەر دوو(مشەختی) شیایە ناڤێن (زام و برین) كری، ئەڤە ددەمكەكیدایە كو د كرمانجیا سەریدا سەرەدەریەكا مێ ل گەل ڤان هەر دوو ناڤان دهێتە كرن، یا دروست هوزانڤانی ئەڤ هوزانە هوسا گوتبا:(ئەڤێ زام و وبرینێ).

نشكاڤ دبینی هات بەفرێ پیری

ل مە نهێشت و بێ دەنگ و ڤێری(د.ل49)

ناڤێ (بەڤر) د كرمانجیا سەریدا ب ناڤەكێ مێ دهێتە هژمارتن، لێ هوزانڤانی سەرەدەریا نێر یا ل گەل ڤی ناڤی كری، یا دروست ئەو بوو بڤی رەنگی هاتبا گوتن: (بەڤرا پیری).

بـــچمە ڤێژی و بۆتە: دوعاكەم

بۆ ژی درێژبت داوا ژ خودا كەم (د. ن)

ناڤێ (ڤێژ) ل گەل ناڤێن مێ د كرمانجیا سەریدا دهێتە رێزكرن، لێ هوزانڤانی بەروڤاژی كرمانجیا سەری ئەڤ ناڤە یێ بكارهینایی.

یان كو ئەگەر تو   كەتیە بەلایەك

فایـــــدا تە نادەت   خۆ نەدە لایەك (ب.ل81)

د ڤێ دێرێدا ناڤەكێ نێر هەیە، لێ هوزانڤانی وەك ناڤەكێ مێ بكارهینایە. واتە پێدڤی بۆ بڤی شێوەی بكارهینابا (فایدێ تە) هەروەسان ناڤێ (فایدا) دڤێ دێرێدا نیشانا مێ (أ) ژ بۆ نیشانا نێر (ێ) گوهارتیە، چونكە یادروست ئەوە (شەڤ درەنگە زۆرا تاری...).

5.3.3 هەڤتەریا رێزمانی

هەڤتەریبی سیمایەكێ هەرە دیارێ زمانێ هوزانییە، ل سەر ڤێ بنەمایی (جیرار مانلی) هەڤتەریبی ب ئێك ژ شێوێن خەملاندنا زمانێ هوزانێ هژمارتیە(یاكبسون: 1988 : 105) و ((هوكاری ئەمەش پەیوەستە بەفرە شێوەیی هاوتەریبی و ئامادەیی لە ئاستی جیاوازەكانی زمانی دەقدا وەك دەنگ و وشە و گرێ و رستە.. رێگە بەدەق شعیری دەدات بونیاتیكی بەرز و گەشەسەندووی هەبێت (سافیە :٢٠١٣ : 143). هەروەسان هەبوونا هەڤتەریبێ د زمانێ هوزانێدا دوو ئەركێن گرنگ دگێریت، یا ئێكێ د بیاڤێ ریتمیدا و یا دووێ دبیاڤێ واتایێدا (ابراهيم الحمداني : 2013 : 71). دڤێ بابەتیدا تنێ دێ باس ل هەڤتەریا رێزمانی د ئاستێ رستێدا كەین، ئانكو هەڤتەریا رێزمانی ئەوە د هوزانەكێدا چەند رستێن هوزانێ ژلایێ دارشتن و پێكهاتنێڤە د

هەڤتەریێن یانژی تارادەكی وەكی ئێكبن. لێ مەرج نینە یەكسانیەكا تەمام دناڤبەرا رستێن هەڤتەرییدا هەبیت، چونكە (هەڤتەریی وەكهەڤییە، نەكو هەڤگونجاندنە) (نیعمەتوللا :٢٠٠٧ : 103). واتە هەڤتەریا رێزمانی دابەشی دوو جوران دبیت:

1.5.3.3 هەڤتەریا رستەیا تمام

رستێن هوزانێ دڤی جوریدا ژلایێ پێكهاتنا كەرەستانڤە ب تەمامی وەكو ئێك دهێنەدیتن، ئانكو رێزبوونا كەرەستان د رستێن هوزانێدا وەكهەڤن. لادانێن ژ ڤی جوری لدەڤ مشەختی دهێنەدیتن، وەك:

مە زۆران كر لگەل تێری

مە قۆچان كـــر لگەل نێری

مە مەیدان كــــر لگەل مێری(د.387).

رستێن ئەڤێ پارچە هوزانێ هەڤتەرییەكا تەمامە، چونكە كەرەستێن وێ وەكی ئێكن، واتە بڤی رەنگییە (بكەر+ بەركار+ كار+ ئامرازێ پەیوەندیكرنێ+ تەواوكەرێ بەیاریدە). ئانكو رستێن ڤێ هوزانێ هەمان رونان هەیە و كەرەستێن وێ وەكو ئێكن. لەورا ب هەڤتەریا رستەكا تەمام دهێتە هژمارتن.

سەودایێ دینێ تەنها نە ئەزبووم

شەیدایێ ڤینێ تەنها نە ئەزبووم

بـەرپایێ زینێ تەنها نە ئەزبووم (د. ن).

تمامكەرێ كارێ بێهیز+ هەڤالناڤێ نەدیار+ نیشانا نەرێ+ نیهاد+ كارێ بێهیز+جهناڤێ لكاو بۆ كەسێ ئێكێ تاك. رستێن ڤێ پارچێ هەڤتەرییێن تەمامن، چونكە ژلایێ بنجینێن رێزمانی وەكو ئێكن.

2.5.3.3 هەڤتەریا رستەیا نەتمام

د ڤی جوریدا كەرەستێن دوو رستەیان تارادەكی ژێك جیاوازن هەر چەندە گەلەك خالێن هەڤبەش دناڤبەرا واندا هەنە، واتە یان جیاوازی یا دشێوە و پێكهاتنێدایە یان ئەركێ رێزمانی، وەك ئەڤان نموونێن لخوارێ:

مـەردێ بگرە ژ قـــــــــەلسە مێران

هۆشی تو بگرە ژ مـــــــــەست و هێران (ب. 28).

بـەركار+ كار ئامراز+تەواوكەرێ بەیاریدە

بەركار+ بكەر+كار ئامراز+ تەواوكەرێ بەیاریدە

رستێن هوزانێ دڤێ پارچێدا هەڤتەریا نەتما من، چونكە ژ لایێ پێكهاتنێڤە تارادەكی ژێك جیاوازن.

هزار رەنگ رەشە روژ دیتن

هـزار چەنگ شبتی دوژ دیتن(د.ل386).

بەركار + هەڤالناڤێ لێكدای+كار

بەركار + ئامرازێ لێگچواندنێ +كار

4.3 ئاستێ واتایی

ئاستێ واتایی رولەكێ مەزن دبیاڤێ داهێنان و ئاڤاكرنا زمانێ هۆزانێدا هەیە، چونكە ئەڤ ئاستە مەزنترین و ((فراوانترین مەیدانێكە كە شیعر لەوێدا دەتوانی گەوهەری راستەقینەی بوون و چییەتی خۆی بنوێنێ)) (عەبدولخالق :2003: 32). كە واتە لادانێن واتایی وەكو جورێن دی یێن لادانێ گرنگییەكا تایبەت هەیە و بشێوەیەكێ بەرفرەه لادان دڤی ئاستیدا دهێنە ئەنجامدان. ئانكو لادانێن واتایی((بەزاندنا واتایا فەرهەنگییە بۆ گەیشتن بۆ واتایەكا مەبەست))(عبدالواحد:2014 :119)). لادانێن واتایی ئەو جورە لادانن یێن پەیوەندی ب واتایا پەیڤێ و دەربرینێن هۆزانێڤە هەی؛ چونكە دەمێ هۆزانڤان لادانێ ژ واتایا فەرهەنگییا زمانی دكەت مەرەم ژێ ئەوە هوزانڤانی دڤێت واتایێ ژ ئاستێ وێ یێ ئاسایی - بەربەلاڤ ژ بۆ ئاستەكێ نە ئاسایی - نەبەربەلا ڤەگوهێزیت و ئەڤ چەندە ژی دێ برێیا بكارهینانا هندەك شێوازێن جورا و جور بدەستڤەدهێت؛ دبیت ئەو دەربرین ژلایێ رێزمانیڤە یادروست بیت، لێ ژلایێ واتایێڤە نەیا لوژیكی بیت. لادانێن واتایی چ ژ ئەنجامێ تێكدانا یاسایێن رێزكرنا كەرەستان دناڤ رستێدا ئەڤجا چ وەك زێدەكرن یان كێمكرنا كەرستان بیت؛ یانژی ئەو پێكڤەگرێدان و رێزكرنا هندەك كەرەستان كو دكەتواریدا دگەل ئێك ناهێنەگونجاندن، دەرئەنجامێ ڤێ چەندێ دبیتە ئەگەرێ پەیدابوونا لادانێن واتایی. لادانێن واتایی دبیت ژلایێ رێزمانیڤە یادروست بیت، لێ ژلایێ لوژیكێڤە نە دروست بیت، یان ژلایێ لوژیكیڤە یادروستە لێ ژلایێ رێزمانیڤە نەیا دروستە یانژی ژ هەدوولایاڤە نەیا دروستە(محمود: 2016: 124-125). لادانێن واتایی دبنە ئەگەرێ پەیدابوونا زمانەكێ هونەری، چونكە لادانێن واتایی دشێن سەرەنجا وەرگری رادكێشیت و كارتێكرنێ ل وەرگری دكەت، ئەوژی ژ بەر وێ یەكێیە هوزانڤان د زمانێ هۆزانێدا ئەوی چارچوڤێ دەستنیشانكری یێ دناڤبەرا (دال و مدلولیدا) دگوهوریت، د ئەنجامدا واتایی ژ شێوێ بەربەلاڤ دویردئێخیت و بڤی رەنگی لادانێن

واتایی پەیدادبن. ئانکو هەر گوهورینەکا ل سەر پەیوەندیا دال و مدلولیدا روویبدەت دبیتە ئەگەرێ گوهورینا واتایی. یانژی لادانێن گرێدایی پێکهاتەیا واتاییا ناڤخویا رستان یان دەربرینان گوهورین دڤی ئاستیدا پەیدا دبیت. سەبارەت لادانێن واتایی دهوزانێن (مشەختیدا)، دێ بڤی رەنگی شلوڤەکەین:

1.4.3 هەلئەوسانیا واتایێ (پڕبوونا واتایێ)

ئەڤ جورێ لادانێ د ئاستێ چەندایەتیدا پەیدادبیت (کوهینی) ئەڤ بابەتە زێدەتر دبیاڤێ دەستنیشانکرنێدا باسکریە و ب هەڤالناڤیڤە گرێدایە؛ چونکە وەکی یا خویا ئەرکێ هەڤالناڤی د زمانیدا ب رولێ دەستنیشانکرن و جوادکرنا تشتەکی د ناڤ کومەکا تشتاندا رادبیت، لێ هەر دەمێ هەڤالناڤ نەشیا ب رولێ دەستنیشانکرنێ (تحدید) رابیت دێ بیتە ئەگەرێ پەیدابوونا لادانێن واتایی(کوهین، : 1999: 167). ئانکو ئەگەر ئەو هەڤالناڤ ب سەر هەمی جورێن وی ناڤیدا جێبەجێبو دێ ب کەرەستەکێ زێدە و نەپێدڤی هێتەهەلمدان، چونکە هندەك ناڤێن هەین پێدڤی ناکەت هەڤالناڤەك د گەلدابهێت داکو پێ بهێتە دەستنیشانکرن. یانژی ئەڤ جورێ لادانێ دێ ل وی دەمی پەیدا دبیت ئەگەر د رستەکێدا واتایا کەرەستەکی زێدەتر ژ جارەکێ بهێت، ئەوژی چ ب رێیا پەیڤێن هەڤواتا یانژی ئەوان پەیڤێن د سیمایێن واتاییدا د هەڤپشکبن(ڤیان: 2003: 101).

هەتا چرایێ ئەوان بکەن کۆر

هەتا بلند بیت بێنا خوینا سۆر(د.ل151)

دنیڤەدێرا دوویێدا هەڤالناڤێ (سۆر) ب کەرەستەکێ زێدە دهێتە هژمارتن، چونکە پەیڤا (خوین) بخۆ پەیڤەکا دەستنیشانکرییە پێدڤی ب هەڤالناڤەکی ناکەت داکو پێ بهێتە دەستنیشانکرن؛ واتە ئەگەر هەڤالناڤ لڤێرە نەهینابا ژی دا واتا یا تەمام بیت و هیچ کارتێکرن ل سەر واتایێ نەدکر.

وەکـــــی موسای ل کەڤرێ رەق

ب یەك دار دازدە کانی بێن(د.ل91)

د ڤێ دێرا هوزانیدا هەلئەوسانانیا واتایی برێیا هاتنا هەڤالناڤێ (رەق) دروست بوویە، چونکە یا خویایە هەمی (کەڤر) د رەقن و هەر دەمێ مە گوهـ ل ناڤێ (کەڤر) دبیت ئێکسەر بیرا مە ل رەقاتیاتیا وی دهێت. واتە هاتنا هەڤالناڤێ (رەق) ل گەل ناڤێ (کەڤر) بێ زێدەییە.

بەس خۆ ڤەشێرە ب چاڤێ مونی

دلێ رەش و تار وەك تەنی، دونی(د.ل213).

هەلئەوسانیا دڤێ دێرە هوزانێدا هەی، ئەوژی ب رێیا هەڤالناڤێن (تاری و رەش)، یا خویایە کو شەڤ یا تاری و رەشە، دەمێ پەیڤا شەڤ دهێتە گوتن ئێکسەر هزرا مە بۆ رەشاتی و تاریاتیێ دچیت، بڤێ چەندێ هاتنا هەردوو هەڤالناڤێن ناڤبری ل گەل ناڤێ (شەڤێ) و تەشبیهکرنا شەڤێ ب دەربرینا تەنی دونی پڕبوونا واتایی د ڤێ دێرە هوزانێدا دروست بویە.

تو دناڤ لەیلان و دەشتێ، خێز و خۆلی و گەرم و گوڕ

ئـــــــــو د زۆزان دل رەڤینە، سیبەرا هین، ئاڤی سار(د.ن)

لڤێرە پەیڤێن (لەیلان و دەشت) د سیمایێ واتایێ گەرمایێ و بێ ئاڤیدا د هەڤپشکن و (خیزی و خولی) د سیمایێ پێکهاتەیا گەرماتیدا د هەڤپشکن (گەرم و گوری) د سیمایێن گەرمێدا هەڤپشکن، گوری ژێدەرێ گەرمێ یە و گەرم ژی ئەنجامێ گوریێ یە.

بشکوژی وەك گول بەروژە، کەسك و سور و ئەرغەوان

ئـــــو چ پەیڤن خۆش و نازك، پاك و خاوێن و رەوان(د. ل58)

د ڤێ دێرە هوزانێدا هەلئەوسانیا واتایێ ب رێیا هەردوو پەیڤێن (پاك و خاوێن) یا دروست بووی، ژ بەرکو ئەڤ هەردوو پەیڤە ل گەل ئێك هەڤواتانە، هاتنا ئێك ژ وان هەمان مەبەست دگەهینیت، ژ بەر هندێ ئەگەر ئێك ژ وان هات پێدڤی ب هاتنا یا دی ناکەت.

2.4.3 چەڤەنگ

چەڤەنگ ژی ئێکە ژ رێێن دروستکرنا لادانا واتاییە، ئەوژی ب رێیا گوهارتنا هندەك ژ سیمایێن واتایێن پەیڤان. جەڤەنگ رولەکێ گرنگ د بیاڤێ بلندکرنا زمانێ هوزانێدا دگێریت، چونکە دبیتە ئەگەرێ بەخشینا واتا و دەلالەتێن نوی ب زمانێ هوزانی، ل سەر ڤی بنەمایی دێ بینین کو کێم هوزانڤان هەبن چەڤەنگێ د هوزانێن خۆدا بکارنەهینن، چونکە چەڤەنگ رولەکێ گرنگ دبیاڤێ جوانکاری و پوختکرنا زمانێ هوزانێدا دگێریت(عماد : 2004 :114). ب دەربرینەکا دی، هەر دەمێ دەستکاری د پەیوەندیا دناڤبەرا دال و مدلولیدا هاتەکرن، دێ بیتە ئەگەرێ گوهورینا واتایێ، ئەوژی ژ بەرکو هەر پەیڤەکا زمانی خودان واتایەکا تایبەت و دیارە و هەلگرا چەند سیمایەکایە کو جڤاك ل سەر رێککەڤتینە؛ هەردەمێ سیمایەك یان زێدەتر ژ سیمایێن پەیڤەکێ هاتنە گوهارتن دێ ئەو پەیوەندیا راستەوخویا دناڤبەرا دال و

مدلولیدا هەی، هێتە تێكدان وئەو پەیڤ بۆ واتایەكا دی دهێتە بكارهینان، كو زۆربەیا جاران هۆزانڤان ئەڤێ چەندێ ئەنجام ددەت، شێوەی پەیڤێ وەكی وەك خۆ دمینیت، لێ سیما دهێنەگوهارتن و بڤێ چەندێ پەیڤ دبیتە هەلگرا چەند واتایەكا ئێك ژ وان یا فەرهەنگییە و گرێدایی مەبەستا هوزانڤانی یە. مشەختی وەك هوزانڤانەكێ دیار تارادەكێ باش چەڤەنگ د زمانێ هوزانا خۆدا بكارهینایە.

كـەو ناقەبینن، زستانە ئـــــەڤرو

هـــــێلـین وبـلبل وێرانە ئەڤرو

سـووسن و بـەیبوون هشكبوون وەریان

نێرگز و رەیـــــحـان فیغانە ئـەڤرو

هـەر شـــــەڤـە تـاریك، رۆژ نادیار كەت

مـــژ و كـەرۆڤە و بـــــــارانە ئەڤرۆ

قـــــەلێ رەش و تار ناڤدا دگەڕێت

ئـەو بـوویـە خـــویندكار، سـەمیـانە ئەڤرو

پـــــــەری و فریشتە فڕین وەكی مەل

دێوێ روو قـــــەتران مێڤانە ئەڤرو(د. ل38-39)

ئەگەر تەماشەیی ئەڤان دێرێن سەری بكەین، دێ بینین كو هوزانڤانی چەند پەیڤێن دڤێ هۆزانێدا بكارهینایین كو د زمانێ روژانەدا ڤان پەیڤان (مەدلولێن) خو یێن تایبەت هەنە و خەلك ل سەر رێككەفتینە. واتە لدەڤ خەلكی د دیار و ئاشكرانە، لێ هەر دەمێ هوزانڤان ڤان پەیڤان د هوزانا خودا وەردگریت، ئەو ژ بۆ مەبەست و واتایەكا دی بكاردهینیت. واتایەكا دی هوزانڤان وەك چەڤەنگ بكاردهینیت. بۆ نموونە پەیڤا (كەو) د زمانیدا ناڤێ بالندەكێ جوانە، لێ هوزانڤانی ب واتا پێشمەرگەهـ بكارهینایە؛ هەروەسان پەیڤا (شەڤ تاریكە) چەڤەنگە ژ بۆ زولم و ستەمێ و نەخوشیێ. (قەلێ رەش) ناڤێ بالندەكییە، لێ هۆزانڤانی وەكو چەڤەنگ ژ بۆ داگیركەران بكارهینایە، هەروەسا (دێو) هێمایەكێ خراب و ترسە د فولكلوریدا، مەبەست ژ دێوی داگیركەرێن كوردستانێنە د سەهم خرابن. یان، دەمێ دبێژیت:

تـــــــــالانە گول،كێم قیمەتە

گـــــــول بێ هەڤال و بابەتە

ناڤ باخچەیان هەر ئەو كەتە

بۆچی ل مە ئەرزانە گول؟

ما بێ خودان،ما بێ شڤان

بێ سەرڤەگێر و پاسەڤان

خۆ نە نهۆیە دەرد و ژان

دێرینێ چەند سالانە گول

كێم كێم بهارە،گول هەشین

مە گول نەدی بێتە كەنین (د.ن)

ئەگەر تەماشی ئەڤێ هوزانێ بكەین دێ چەندین پەیڤان بینین كو بۆ واتایەكا دیتر بكارهاتینە، ژ وانژی پەیڤا (گول) وەك چەڤەنگ ب واتایا كوردستان بكارهاتیە، هەروەسان پەیڤا (باخچە) چەڤەنگە و بو واتایا مللەتێن دونیایی بكارهینایە، ژ ئەنجامێ ڤێ چەندێ كوردستان تنێ د ناڤ مللەتێن دی یێن جیهانێدا یا سەربەخو نینە. پەیڤا (بهار) ب واتایا نەبوونا ژیانەكا خوشی و بەختەوەربكاردهینایە. هەروەسان پەیڤا (شڤان) ژی چەڤەنگە و ب واتایا نەبونا (سەركردە) بكارهینایە، هوزانڤانی ئەڤ هوزانە پشتی نەكسا 1974 هوزانڤانی ڤێسیە، چونكە ئەڤ شكەستنە بو ئەگەر كو باراپتر كوردستان یا ژ (كەنیێ) ئانكو (كەنی) دور بیت ژی جەڤەنگ ب واتایا ئازاد و سەربەستیە. واتە(گول، باجچە، بهار، شڤان، كەنین) پەیڤێن وەك چەڤەنگ بكارهاتینە.

ئـــــــــــەڤرۆ ل تە پاییزە ماكەرا پیر ژی زیزە(د. ل79)

(پاییزە) جەڤەنگە ژ بۆ زەربوون و نەخوشی و خەم و نەئومێدی و مرنێ، واتە مەبەست ژێ ئەوە كو روژا تە بەرەڤ ئاڤابوونێ و نەمانێ یا دچیت.

3.4.3 كورتبری

كورتكرن هەر ژ ناڤێ وێ یێ دیارە كورتكرنا ئاخڤتنێیە. مەبەست ژ كورتبریێ ئەوە ب كێمترین پەیڤ و بێژەیان واتایەكا مەزن و بەرفرەهـ پێ بهێتە دەربرین (كامل حسن البصیر، ص182). لێ ب مەرجەكی نەبیتە ئەگەرێ پەیدابوونا كێموكورتیێ د كریارا دەربرینێدا. هەژی گوتنێیە كو كورتكرن ب دوو رێیان دهێتە ئەنجامدان، یا ئێكێ ب رێیا ژێبرنێ كو دبێژنێ (ایجاز بالحذف) یا دووێ ب رێیا كورتكرنا دبێژنێ (ایجاز بالقصر). واتە ئەڤ جورێ لادانێ ژی دچیتە ل ژێر سیها لادانێن واتایی د ئاستێ چەندایەتیێدا. بۆنموونە:

دۆلەك نـەمایە، گۆڕێ شەهیدەك كوپەك نەمایە، تەرمێ عەگیدەك(د.ل143)

د ڤێ دێرا هوزانێدا هوزانڤانی كورتكرن ئەنجامدایە، چونكە پەیڤێن ڤان دوو دێران كێمترن ژ واتایا وێ، بۆ نموونە دەمێ دبێژیت:(دۆلەك نەمایە، گۆرێ شەهیدەك). ئانكو واتایا دەربرینا ڤێ پارچێ بڤی رەنگییە:(دولەك نەمایە كو گورێ شەهیدەكێ رێیا ئازادیخوازیا كوردستانێ تێدا نەهاتبیە ڤەشارتن)؛ هەروەسان دنیڤەدێرا دوویێدا ژی كورتبری هەیە؛ چونكە واتا دەربرینێ بڤی شێوەییە :(هیچ كوپەكێ ل كوردستانێ نەمایە كو تەرمێ مروڤەكێ خودان جەرك و زیرەك تێدا نەبیت). ئانكو واتایەكا بەرفرەهـ ب چەند بێژەكێن كێم هاتیە دەربرین. واتە ئەڤە ژی جورێ لادانا (ایجاز القصره).

جـــــــــلی ژنان بكە بەر، نەبێژە ئەز پیاوم

پیاو بەلی و دیارن، ب ناڤ و هەم نیشانی(د. ل385)

د ڤێ دێرێدا (ئەز پیاوم) راستە دوو پەیڤن، لێ دراستیدا ئەڤ دوو پەیڤە واتایەكا مەزن دگەهینیت، چونكە پەیڤا زەلامینی د كلتوریدا هەلگرا چەندین واتاییە، ژ سەرەكیترین وان واتایان:(چاڤ نەترسی، راستگو، خودان بریار، مەردایەتی، خوراگری ...هتد)؛ هوزانڤانی ئەڤ هەمی واتایە ب رێیا پەیڤا زەلامینێ دەربرینە و بڤێ چەندێ كورتبری د ڤێ دێرا هوزانێدا بكارهینایی. واتە د ڤێ دێرا هوزانێدا هوزانڤانی ڤیایە بێژیت ئەگەر تۆ كەسەكێ خوراگر، چاڤ نەترس، راستگو و خودان بریار... نەبی، نەبێژە ئەز پیاوم، چونكە پیاوەتی د كەلتوریدا ڤان سیفەتێن سەری بخوڤەدگریت.

گـــرتی ب شیری   ناچیت ب پیری (ب. ل71).

د ڤێ دێرا هوزانێدا مشەختی ب رێیا تێهەلكێشانا ڤێ گوتنا مەزنا:(گرتی ب شیری ناچیت ب پیری)، كورتبری یا بكارهینای، هوزانڤانی یا ڤیایی بێژیت: ئەو بیروباوەرو دابونەریتێن كەسەكی یان كەسەكێ هەر ژ زاروكینیا خۆ گرتین و هیبوویێ و ل سەر راهاتی دێ گەلەكا ب زەحمەت بیت ئەو وان بیرو باوەر و دابونەریتان ب پیری دەستان ژێ بەردەت.

زیـــــــوان بچینە   بــــــەرهەم زیوانە

حـەنزەل نەبویە   هـنگڤین و شـانە(ب.هـ.ل٨٢)

ئەگەر تەماشەی دێرا ئێكێ بكەین، دێ بینین كو پەیڤا (زیوان) چەندین رامانان بخوڤە دگریت، ئەو ژی ئەوە هەر كارەكێ نەباش مروڤ بكەت وەك (دزی، درەو، حیزی...هتد)، ئانكو ب واتایا هندێ دهێت كو هەر دەمێ مروڤ ب كارەكێ خراب رابیت ئەنجامێ وی كاری دێ بدەستێخیت.

ئاڤەرین بۆ تە ملای هەولێرەكەم

ئەز دشێم خەرمانۆ قرشت گێرە كەم...

بەلێ بلا وەسابیت...(د. ن)

ئاشكرایە لڤێرێ هوزانڤانی كورتبری بكارهینایە، چونكە دێرا دوویێ تەمام نەكریە و تنێ دەستەواژەیا(بلا وەسا بیت) گوتیە، ئەڤە ژی چەندین رامانان بخوڤەدگریت، لێ هوزانڤانی نەڤیایە گەلەك درێژ بكەت و بەحسێ هەمی درێژییدانا بكەت ب تنێ ئاخڤتنا خو ب ڤێ دەستەواژەیێ بدوماهیك هینایە و كورتكریە. ب دەربرینەكا دی، ل شوینا چەندین دەربرینێن دی بكارهینایە، وەكو گوتبا:(ئەز خو ناهێمە وی ئاستی كو ئەز بەرسڤا تە بدەم چونكە ئەڤ كارە ژ هەژی بەرسڤدانێ نینە وچ كاردانەڤەیا ناكەم ...هتد) نموونە ژ بۆ كورتكرنا ژێرنێ.

بموژگانان تەێناڤكر، لناڤ مەیخانەیان دینم

بجادوێ دوچاڤێ رەش، تال كر خوشی و ژینم(د.ن)

د نیڤە دێرا ئێكێدا كورتكرن ب رێیا ژێرنا بەركاری (ئەز، ئەو...هتد) هاتییە كرن، واتە پیدڤی گوتبا(ب موژگانان تە ئەز بێناڤكر، لناڤ مەیخانەیان دینم).

4.4.3 درێژبری

بابەتێ درێژكرنێ ب تەمامی بەروڤاژی كورتكرنێیە، چونكە د بابەتێ دێژبرییدا هژمارا پەیڤ و بێژەیان ژ واتایا مەبەستێ زێدەترن (الحوفی :؟:344))؛ هەروەسان بڤی رەنگی هاتییە پێناسكرن كو ((گەهاندنا واتایێیە ب پەیڤێن زێدەتر ژ مەبەستا بنەرەتی))(مسعد الهواری:1995 :121). دبیت مەبەست ژ درێژكرنێ ژ بۆ روهنكرن و جەختكرنێ بیت یانژی تنێ وەكو زێدەهییەك بیت؛ ئانكو ب ژێرنا وان كەرەستێن زێدە هیچ كارتێكرن ل واتایێ ناكەت.

كـال و رەزیلە   رەزیل و كالو

پاشیا مەزەلكێ   لە بوویە پالو (ب، ل65).

د ڤێرێدا درێژبری هەیە، چونكە د پارچا ئێكێدا (كال و رەزیلە) واتا گەهاندییە، پاشی دبێژێت (رەزیل و پالو) هەر هەمان واتایە، خو ئەگەر نەگوتبا ژی هیچ كارتێكرن ل واتایێ نەدكر، لێ ژ بۆ چوونا ناڤ بابەتێ هوزانێ و كێشێ بكارهینایە.

یەك جاڤ ب روندك   لایـــەك دیلانە

لایـــــــــەك نیهارە   لایەك شەهیانە(ب.ل68)

د ڤێ پارچێدا درێژبری د هەرچار نیڤەدێراندا دهێته دیتن، ئەوژی دناڤبەرا نیڤەدێرا (ئێك و سێ یا دووێ و جارێ). چونكه (یەك جاڤ ب روندك) ب واتا نەخوشیێ دگەهینیت؛ هەروەسان (لایەك بیهارە) هەمان واتایێ دگەهینیت، لێ هوزانڤانی ژ بۆ پتر جەختكرنێ درێژكرییە. دیسان (لایەك دیلانە درێژبری) و (لایەك شەهیانە) هەمان واتایێ ددەت، ئەوژی واتایا خوشی و شادییە.

5.4.3 پارادوكس

پارادوكس ژ ئەنجامێ بكارهینانا دوو پەیڤان؛ یان دەستەواژەیان، كو ژ لایێ جەمك و واتایڤە د هەڤدژن دروست دبیت؛ ئانكو (دوو دەستەواژە یا خود دوو دەربرین دەهێنریت كە هەر یەك ئەویتر رەت دەكاتەوە واتە ئەگەر یەكەم هەبووبێ نابێ دووەم هەبێ و بەپێچەوانە))(عەبدولسەلام :2009:154). پارادوكس((دەبێتە هۆی لادانی ناسیارییەتی نائاشناكردن، لێلی بەرجەستەكردن واتایی، كورتكردنەوە))(عەبدولسەلام :2009: 154). كەواتە هەبوونا بابەتێ پارادوكسێ د یەكەیا زمانیدا ئاشنا نەبوون و مژدارییێ ل پشت خۆ دهێلیت و دبیتە ئەگەرێ پەیدابوونا لێكدانەڤە و راڤەكرنێن جودا جودا بۆ وێ دەربرینێ ژلایێ وەرگریڤە، چونكه ئەڤ جورە دەربرینە بەروڤاژی لوژیكینە(ابراهیم فتحي: 1986: 377). هەردەمێ د هوزانەكێدا چەند پەیڤ یان دەستەواژەكێن هەڤدژ پێكڤە هاتنە كومكرن كو بەروڤاژی بیڤەرێن عەقلی و لوژیكی بوو د ئەنجامدا تشتەكێ نوی پەیدابیت، ئانكو پارادوكس هەڤدژیا سەرڤەیە و گونجاندنا ناڤخویە. بۆنموونە:

پیس نەیارێ پاك نەژادە، ڤەنجیكار وی گش نەڤێت

خێر و رۆناهی نەیارن، سەر رەش و تاری و قال (د.ل157).

دڤێ پارچە هۆزانێدا پاردوكس یا هەی، چونكه واتایێن هەڤدژ پێكڤە كومكرینە، ئەوژی د ناڤبەرا هەردوو دەستەواژەیێن (پیس نەیار) و (پاك نەژد) دایە. واتە ئەڤ دەربرینە بەروڤاژی لوژیكییە، چەوان دێ پیس نەیار یێ پاك نەژاد بیت.

دلێ ژارم دلەرزیت ژ كوڤانا جودایی

تال بوون هەمی شرینی تارییە ئشنایی (د. ل41).

د ڤێ نموونێدا ژی پارادوكس دهێتە دیتن، ئەوژی د ناڤبەرا دەستەواژەیا (تال و شرین)، چونكه د كەتواریدا تشتێ شرین دێ چەوا تال بیت.

نـەكانی ئاڤە　　نە ئەو رووبارە

نـەیا نەهینە　　نـــە ئەو دیارە (ب. ل23)

دئەڤان دوو دێراندا پارادوكس ب روهنی دهێتە دیتن، دەمێ دبێژیت (نەكانی ئاڤە وێنەكێ هەڤدژی كەتواری دروستكریە، چونكه كانی بخو ئاڤەو هەكەر كانی نەبیت ئاڤ نابیت. دیسان د دێرا سێ و چارێدا پارادوكس هەیە، چونكه ئەكەر تشتەك نەیێ ڤەشارتی بیت دڤێت یێ ئاشكرا بیت و بەروڤاژی ئەگەر تشتەك یێ نەهین بیت دڤێت نەیێ دیار بیت. واتە هەردەمێ د كەتواریدا تشتەكی یێ دیار بیت یێ ئاشكرایە و هەر دەمێ یێ نەهین بیت نەئاشكرایە.

دوژە بـــەهشتە　　خۆش وارو گەشتە

بەهشت دێ بیتە　　ئـەشكەنج و دۆژە (ب. ل72).

دڤان دوو دێرێن هوزانێدا پارادوكس یا تێدا هەی، چونكه هندیكە بەهشتە جهەكێ خوشە و دوژە جهەكێ نەخوشە، لێ هوزانڤانی بەروڤاژی بكارهینایە.

بهارا زەر لمن ئـــــــــــەڤروكە تـــالبو

مە بەختی رەش گەلەك كەڤچو نەبـــــــالبو(د.ن)

د نیڤە دێرا ئێكێدا بابەتێ پارادوكسێ دهێتە دیتن، چونكه هندی بهارە یا كەسكە نەكو یا زەرە، بەلكو هاڤین و پایز د زەرن.

4. ئەنجام

- ئەو لادانێن دبیاڤێ دەنگیدا هاتینە كرن، چ برێیا زێدەكرن یانژی كێمكرن یانژی پێكگوهارتنێ یانژی گوهورینێ بیت ژ بەر پێدڤیاتیێن كێش و سەروا یێ ئەنجامدانیە.
- ئەو لادانێن مشەختی د بیاڤێ پەیڤێدا ئەنجامدانیە ب چەندین شێوەییان بووینە وەك: دروستكرنا پەیڤێن نوی برێیا گشتاندنا یاسایێن دروستكرنا پەیڤان وەكو دارشتن و لێكدانێ، هەروەسان چەندین پەیڤێن كەڤن ژ مرنێ رزگار كرینە، هەروەسان تێكدانا یاسایا بەربەلاڤن پەیڤێ ژی ئەنجامدانیە.
- ئەو لادانێن مشەختی دبیاڤێ رستێدا ئەنجامداین برێیا ژێبرن، زێدەكرن، پێش و پاشكرن، تێكدانا نیشانێن رەگەزی بووینە؛ ئەڤ هەمییە ژی ژ بەرپێدڤیاتیێن هوزانێ ئەنجامدانیە.
- لادانێن واتایی ژی ب ئەڤان دوو لایەیاڤە هاتینە كرن:

أ. لادان ژ چەندایەتیێ وەكو درێژ بری و گورت بری و هەلئەوسانیا واتایی.

ب. رەمزی ژ وەكو ئەدگارەكێ دی لادانێن واتایینە

ج. لادان ژ گونجاندنێ وەکو پارادوکس.

5. لیستا ژێدەران

1.5 پەرتوک

1.1.5 ب زمانێ کوردی

1. خانزاد عەلی قادر، زمانی شعری حاجی قادری کوپی و مەحوی و شێخ رەزای تاڵەبانی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، 2012.
2. دلێر صادق. کانەبی، هەندێ لادانێ زمانی لای سێ شاعیرانی نوێخوازی کوردی ئەنوەر مەسیفی، نەوزاد رەفعەت، فەرهاد پیرپال، چاپخانەی خانی، دهوك، 2009.
3. سافیە محەمەد ئەحمەد، شێوازی شیعرە کوردییەکانی پیربال مەحموود، چاپخانەی روژهەلات، هەولێر، 2014.
4. صادق بهاو الدین ئامێدی، رێزمانا کوردی، دار الشؤون الپقافە العامە، بغداد، ١٩٨٧.
5. عەبدولخالق یەعقوبی، دەنگی بلورێنی دەق، چاپخانەی راز، سلێمانی، 2003.
6. عەبدولسەلام نجمەدین عەبدوللا، شیکردنەوەی دەقی شیعری لە رووی زمانەوانیەوە، چاپخانە- هەولێر، 2008.
7. عماد ویسی، چەڤەنگ د هوزانا ریالیستا کوردیدا، دەزگەهێ سپیریز، دهوك، 2004.
8. محمد معروف فتاح، زمانی شیعرو روانگەیەکی زمانەوانی و پراگماتیکی، کونفرانسی زمان- بەشی کوردی، 2007.
9. مشیر واحد دزەیی، شێواز و پراکماتیك، هەولێر، 2016.
10. نیعمەتوللا حامد، شێوازگەری، دەزگەهێ سپێریز، دهوك،٢٠٠٧.

2.1.5 ب زمانێ عەرەبی

1. احمد الحوفي و د.بدوي طبانة، المثل السائر في الادب الكاتب و الشاعرلضياء الدين الاثير، دار النهضة ، القاهرة،ب.س.
2. احمد مطلوب و كامل حسن البصير، البلاغة و التطبيق،وزارة التعليم العالي و البحث اللمي ، جمهورية العراقية، 1982.
3. ابراهيم فتحي، معجم المصطلحات الادبية، الموسسة الهربيية للناشرين المتحدين، تونس، 1986.
4. احمد ويسي، انزياح في منظور الدراسات اسلوبية، دار مجد، بيروت، 2005.
5. باوةدين كريم مولود، البنى الشعرية في مسرحيات محيي الدين زنكة، مطبعة منارة ، اربيل، 2010.
6. جان كوهين، اللغة العليا، النظرية الشعرية، ت: احمد درويش، المجلس الاعلى للثقافة ، ط2، 1999
7. جان كوهين بنية اللغة الشعرية،ت: محمد الولي و محمد العمري، دار توبقال للنشر، المغرب، 1986.
8. حسين جمعة في جمالية الكلمةدراسة جمالية بلاغية نقدية، اتحاد كتاب العرب، دمشق،2002 .
9. رومان ياكبسون، قضايا الشعرية،ت:محمد الولي و مبارك حنون، دار توبقال، المغرب، ، 1988.
10. فتح الله احمد سليمان(د)، الاسلوبية مدخل نظري و دراسة تطبيقية، الاردن، 1995.
11. فوزي حسن الشايب(د.)، محاضرات في اللسانيات ، وزرارة الثقافة، الاردن، 1999.
12. محمود عبدالمجيد عمر الرحيوي، الانزياح في الشعر نزار قباني، دار الزمان للنشر، 2016.
13. مسعد الهواري، قاموس قواعد البلاغةواصول النقد والتذوق، مكتبة الايمان ،1995.
14. محمد عبدالكريم الرحيوي، الشعر الجاهلي في ضوء الدرساللغوي الاسلوبي الحديث قراءة في الشعر زهير بن ابي سلمى، دار الكنوز المعرفة، عمان، 2016
15. موسوعة المصطلح النقدي، مجلد الرابع، ت: د.عبدالواحد لؤلؤة المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت، 1993.
16. نعيم اليافي، تطوير الصورة الفنية في الشعر العربي الحديث، صفحات للدراسات و والنشر، دمشق، ،2008 .
17. هنري زطيت، لغات اللغة نظام الشعر و النثر بين الاصول و الابداع،دار الساقي، بيروت، ،2011.
18. هنريش بليت البلاغة واسلوبية نحو نموزج سيمايي لتحليل النص، د. محمد العمري دار البيضاء ،1989.

2.5 نامێن ئەکادیمی

1. ژیمان صبری، نعمە، رولێ لادانێن رەوانبێژی د شعرییەتا هوزانێدا دیوانا ئەحمەدی خانی، ناما ماستەرێ، زانکویا دهوك، کولێژا ئادابێ، 2015. .
2. ڤیان سلێمان حاجی، رێکەوتن لە شێوەی ژوورووی زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کولیجی، ئاداب، زانکوی سەلاحەدین، هەولێر، 2001.
3. کەژاڵ حەمەد ئەمین، بنیاتی هونەری لەشیعرەکانی فەرەیدون عەبدول بەرزەنجی کولێژا، نامەی ماجستێر، کولیجی زمان، زانکوی سلێمانی، 2010.

3.5 گوڤار

1. د.ابراهيم الحمدانى، بنيه التوازى فى القصيده فتح عموريه، مجله بابل، ع13، 2013.